

BALKAN SAVAŞLARI GÜNLÜĞÜ

BOGDAN FİLOV

HAZIRLAYAN: HÜSEYİN MEVSİM

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
BULGAR BİLİM VE SİYASET ADAMI BOGDAN FİLOV VE GÜNLÜKLERİ	7
BOGDAN FİLOV'UN YAŞAMI, BİLİMSEL VE TOPLUMSAL ETKİNLİKLERİ	7
BOGDAN FİLOV'UN GÜNLÜKLERİ	12
BOGDAN FİLOV'UN FOTOĞRAFLARI VE GİPSON ARŞİVİ	16
BOGDAN FİLOV'UN TRAKYA VE MAKEDONYA GÜNLÜKLERİ	19
TRAKYA GÜNLÜĞÜ, 22 EKİM-23 KASIM 1912	23
TRAKYA GÜNLÜĞÜ 16 ARALIK 1912-26 NİSAN 1913	39
MAKEDONYA VE TRAKYA GEZİSİ, 12 TEMMUZ-12 AĞUSTOS 1915	105
MAKEDONYA GEZİSİ, 12 TEMMUZ-12 EYLÜL 1916	123
İNDEKS	135

GİRİŞ

BULGAR BİLİM VE SİYASET ADAMI BOGDAN FİLOV VE GÜNLÜKLERİ

20. yüzyıl Bulgar bilim, sanat ve siyaset tarihinin en tartışmalı kişilikleri arasında yer alan Bogdan Filov, Trak arkeolojisi, Eski Bulgar ve Bizans uygarlığı dallarında dünya ölçeğinde bir uzman kimliği taşımasının yanı sıra, çarın yönetiminde otoriter bir sosyal devletin kurulması için çabalayan bir politikacı olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında aldığı kararlarla ülkesinin tarihsel yazgısı üzerinde

Bogdan Filov

rol oynar. 30 yıl boyunca yükselen bir grafikte sürdürdüğü ve adeta imrendiren akademik ve bilim adamı kariyerini bırakarak kendisini büyük politikanın kuşatıcı parıltısına kaptırmasıyla bir anlamda idamla gelen kaçınılmaz sonunu hazırlar.

BOGDAN FİLOV'UN YAŞAMI, BİLİMSEL VE TOPLUMSAL ETKİNLİKLERİ

28 Mart 1883 yılında Stara Zagora'da (Eski Zağra) dünyaya gelen Bogdan'ın babası Dimitir Filov (1846–1887) dönemin bü-

tün önemli toplumsal ve siyasal olaylarında etkin rol üstlenen bir yarıbay olarak tarihe geçer ve sonuçta bir darbe girişiminde aldığı yaralardan dolayı yaşamını yitirir. Seçkin ve soylu bir aileden gelen annesi ve iki kardeşiyle büyüyen Bogdan Filov'un çocukluğu Eski Zağra, Plovdiv (Filibe), Ruse (Ruşçuk), Odessa ve Karlova'da geçer. O yıllarda edebiyata yakın ilgi duyan gencin kaleme aldığı öykülere çeşitli dergilerde yer verilir. Filov'un parlak eğitim ve akademik kariyeri dikkat çeker: Sofya Birinci Erkek Lisesi'ni üstün başarıyla tamamladıktan sonra, Sofya Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde öğrenim görmeye hak kazanmışsa da, Millî Eğitim Bakanlığı bursuyla Klâsik Filoloji okumak için Würzburg'a gider (1901) ve Almanca üzerinde yoğunlaşır. Ertesi yıl Leipzig'e geçer ve burada iki yıl kalır. Sağlık nedeniyle Freiburg'a geçer ve orada *Augustuştan Diocletianus'a Kadar Misiya'da Lejyonerler* konulu doktora tezini savunur (1906).

Bilim doktoru olarak döndüğü Sofya'da önce bazı liselere öğretmen olarak atansa da, Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde görevlendirilir (1906), ardından Bon, Paris ve Roma'da arkeoloji ve nümizmatik alanında uzmanlık kurslarına katılır (1907–1909) ve sözü edilen müzenin ilk Bulgar müdürü olur (1911). Bilimsel araştırma ve inceleme alanında etkinliği gittikçe artan Filov'un o yıllarda yayımladığı *Arkeolojik Paralellikler* (1910) bugün bile ilgili çevrelerde elkitabı özelliğini yitirmemiştir, ayrıca Hisar ve Kabile gibi antik Trak kentlerinde başlattığı kazılarda önemli bulgulara ulaşır.

Bilim adamlığı ve yöneticiliği başarıyla bağdaştıran Filov, 1938'de Millî Eğitim bakanı görevine getirilinceye değin, Ulusal Arkeoloji Müzesi (1911–1920) ve Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğü, Sofya Üniversitesi öğretim üyeliği, Sofya Üniversitesi rektörlüğü, Bulgar Bilimler Akademisi başkanlığını eksiksiz ve şaşırtıcı kıvraklıkla yürütür. Kuşkusuz, bu durum iddialı ve girişken bilim adamını kamçılar ve tutunduğu her işi başarıyla tamamlayacağı konusunda özgüvenini artırmanın yanı sıra, bilimsel alanda aşamayacağı

herhangi bir engelin olmadığı yanılmasına kapılmasına neden olur.

Ülkesinde Eski Eserler Yasası'nın kabul edilmesinde (1911) emeği geçen Filov, Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne bağlı Eski Eserler Şubesi'ni de yönetir (1913). Aynı yıl, Çar Ferdinand'a ithaf ettiği *Sofya Ayasofya Kilisesi* başlıklı kitabını yayımlar ve böylelikle Bizans ve kilise mimarisi dalında da son derece yetkin ve hazırlıklı bir uzman olduğu ortaya çıkar.

Sofya Üniversitesi'nde arkeoloji dalında doçentliğe (1914) ve yeni açılan Arkeoloji ve Sanat Tarihi kürsüsünde profesörlüğe (1920) yükselen Filov, 1941'e değin burada öğretim üyeliğini sürdürür. Kuruculuğunu ve uzun yıllar müdürlüğünü yaptığı (1921–1940) Bulgar Arkeoloji Enstitüsü, Filov'un enerji ve üretkenliğini sergilediği başlıca alana dönüşür. *Vatikan Kütüphanesi'nde Manasiy Kroniği Minyatürleri* (1927), British Museum'un desteğiyle incelediği ve yayımladığı *Çar İvan Aleksandır'ın Londra İncili* (1934) başlıklı yapıtları bilim çevrelerince ilgiyle karşılanır. Ayrıca, Bulgar bilgin 1923, 1927, 1930 yıllarında düzenlenen ilk üç Uluslararası Bizantoloji kongrelerine katılır, dördüncüsünün de (1934) Sofya Üniversitesi'nin yeni açılan binasında yapılmasına önyak olur. Bulgar Bilimler Akademisi üyeliği (1929), daha sonra başkanlığı (1937–1944) yapar, Sofya Üniversitesi rektörlüğüne (1931) seçilmesinin yanı sıra Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Suriye, Filistin, Mısır gibi ülkelerde uzmanlaşır ve bilimsel gezilere çıkar.

Bu arada, 1932 yılı Paskalya yortusunda Bogdan Filov yaklaşık 80 kişiden müteşekkil bir Bulgar tarih ve coğrafya öğretmenleri grubuyla İstanbul'u, ardından Bursa ve dönüş yolunda da Edirne'yi ziyaret eder. Dönemin Türk ve Bulgar gazetelerinde geniş yer ayrılan bu gezi sırasında, Türk yetkililer ve meslektaşlarıncı içtenlikle karşılanan ve ağırlanan Bulgar konuklar adı geçen kentlerdeki okul, müze ve eski eserler hakkında bilgi edinirler.

Eski Bulgar ve Bizans uygarlığı ve sanatı konulu bir dizi temel ve klâsikleşmiş kitaplar yayımlayan bilim adamı, akademik kariyerinde Ordinaryüs Profesörlüğe yükseltilir (1929). Dönemin Millî Eğitim bakanı General T. Radev'e bir Ulusal Kültür, Bilim ve Sanat Enstitüsü kurulmasını önerir (1935), ancak tasarısı gerekli ilgiyi görmeyince doğrudan Çar III. Boris'e mektup yazar ve böyle bir kurumun gerekliliğini savunur. Parasal nedenlerle proje gerçekleşmez, ancak siyasî çevrelerde de yıldızı parlamaya başlayan Filov artık Bulgar çarının dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır.

Millî Eğitim Bakanı olarak atanmasından (1938) sonra geniş çaplı etkinlikte bulunur, ancak karakterinde, onu daha sonra otoriter yönetim yanlısı, hatta diktatör, Nazi Almanya'sıyla kesin ve kararlı bir birliğin kurulması taraftarına dönüştürecek bazı belirtiler de sezilmeye başlanır. Bu konudaki aşırı özgüveni onu neredeyse Eylül 1944'e değin terk etmeyecek ve gerek kişisel yazgısı, gerekse ulusal açıdan uğursuz sonuçlar doğuracaktır. Millî Eğitim bakanı olduğu dönemde Bulgar gençliğini örgütler, İkinci Dünya Savaşı sırasında geçici olarak ele geçirilen Güney Dobruca, Makedonya ve Ege Trakya'sı gibi yeni topraklarda tam anlamıyla bir eğitim seferberliği başlatır, buralarda hızla bine yakın ilk, ortaokul ve lise açılır. Aynı zamanda, otoriter devletin kurumsallaşması için çaba gösterir, kilise kurumunun da çara, dolayısıyla devlete bağlanması için planlar üzerinde çalışır, Alman modeliyle işçi ve aydınları birleştirmeyi amaçlayan Emek ve Sevinç örgütünün kurulmasına destek verir. (1942).

Filov'un tarihsel sorumluluğuna, daha sonra çoğunluğu Selanik bölgesinden 11 bin Yahudi'nin Nazi kamplarına sürülmesine neden olacak antisemitist Ulusal Güvenlik Yasası'nın kabulü ve uygulanışı da yüklenir (1940)¹¹. İki yıl sonra Çar III. Boris'in ka-

1 İlginçtir ki, Sofya Anakent Belediyesi, 21 Mayıs 2009'da başkentte küçük bir sokağa Prof. Dr. Bogdan Filov'un adının verilmesi kararını, İsrail devleti ve bazı Musevi kuruluşların yoğun tepkisi ve baskısı üzerine birkaç ay sonra geri almak zorunda kaldı.

Bogdan Filov başbakanlığı esnasında

rarnamesiyle Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Viyana'da ülkesinin Üçlü Pakt'a katılım protokolünü imzalar (1 Mart 1941), bundan dolayı şimdi de belirli çevrelerce amansızca eleştirilir, ancak bazı Bulgar tarihçilere göre, o günün koşulları ve ortamında başka bir seçeneği de yoktur. Bütün bu adımların ulusal ülkününün gerçekleştirilmesi, başka bir deyişle, Bulgar topraklarını birleştirmek için atıldığı varsayılır. Ülkesinin 28. başbakanı olarak 16 Şubat 1940–14 Eylül 1944 tarihleri arasında görev yapan Filov'un tartışmasız başarıları arasında, Krayova Anlaşması'nın imzalanmasıyla (7 Eylül 1940), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yitirilen Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a iade edilmesi gösterilir. Başında bulunduğu kabine Nazi Almanya'sının baskısı altında ABD ve İngiltere'ye savaş ilân eder (12 Aralık 1941) ve bu eylem müttefiklerin Sofya'ya bomba yağdırmasıyla sonuçlanır. Çar III.

Yine bu bağlamda, *tarihsel adaletin yerini bulmasına* yönelik çalışmalarıyla bilinen *Yurt, Anavatan ve Devlet* adlı Bulgar sivil örgütü, Filov'un bir anıtının dikilmesi için Musevi kuruluşlarının olurlarını aldı, ancak yüzünün bir tarafı karanlık, diğeri aydınlık olarak yansıtılması koşuluyla.

Boris'in beklenmedik ölümü üzerine (28 Ağustos 1943) Bogdan Filov başbakan sıfatıyla General N. Mihov ve Prens Kiril ile küçük yaştaki II. Simeon'un naipliğini üstlenir. 8 Eylül 1944'te istifasını sunsa da, bir gün sonra gerçekleştirilen darbeye tutuklanarak önce Sovyetler Birliği'nde üç ay tutsak edilir. Öteki Bulgar siyasetçiler gibi ülke dışına kaçmayı düşünmez, çıkartıldığı Halk Mahkemesi'nde tavizsiz bir tutum takınarak yürüttüğü politikadan dolayı suçlu olduğunu kesinlikle kabul etmez ve çarptırıldığı idam cezasını soğukkanlılıkla karşılar.

Başta diğer naipler ve 1940–1944 yılları arasında görev alan bakanlarla birlikte 2 Şubat 1945'te yeni iktidar tarafından acımasızca yaşamına son verilir. Mal varlığı ve Ordinaryüs Profesörlük dışında bütün akademik unvanları alınır ve uzun yıllar adı bilimsel ve siyasal alandan adeta silinir. Bilimsel açıdan ikinci doğuşu, yapıtlarının yeniden yayımlanmaya başlandığı 1990'lı yıllara denk düşer. 1996'da ise Yargıtay kararıyla aklanır.

BOGDAN FİLOV'UN GÜNLÜKLERİ

Bogdan Filov, Bulgaristan'ın yer almış olduğu Birinci Balkan, İkinci Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1912–1918) Doğu Trakya, Ege ve Vardar Makedonya'sını kapsayan bölgelere arkeolojik ve etnografik materyallerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve korunması amacıyla bilimsel gezilere çıkar. Ulusal Arkeoloji Müzesi müdürü sıfatıyla katıldığı ve bir veya birkaç ay süren bu geziler sırasında Filov'un titizce günlük tuttuğuna tanık oluruz. Yaptığı geziler sonucunda Filov, adı geçen toprakların Ortaçağ mimarisi ve sanatı açısından ana kaynak niteliği taşıyan eserler içerdiğini ve bunların genel sanat tarihi bakımından son derece önemli olduğu sonucuna ulaşır. Ancak başlıca sorun bunların durumu ve araştırılmamışlığında yatar. Filov'un yer aldığı bilimsel geziler kültürel ve tarihsel eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik ilgiyi artırır, ayrıca Bulgar arkeoloji ve ulu-

sal müze koleksiyonlarının zenginleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi için bir araç olarak görülür.

Bu bağlamda, örneğin Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne sırasıyla 1914'te 2912, 1915'te 414, 1916'da 1723, 1917'de 596, 1918'de 1685 adet eski eser kazandırılır. Geziler sırasında edindiği izlenim ve bulgular başlıca eseri olan ve önce Almanca çıkan *Eski Bulgar Sanatı* (1919) ve iki ciltlik *Bulgar Sanatı Tarihi* (1932) çalışmalarında yayımlanır.

Çıktığı bütün gezilere Filov'un kapsamlıca hazırlandığı görülür. Önceden gideceği yerle ilgili bilimsel literatürü taradığı, gerekli notları aldığı, bunları yerinde denetlemek için önceden yayımlanmış Lâtince ve Eski Yunanca yapıtları da dikkatle ayrı sayfalara yazdığı anlaşılır. Gezi sırasında ise anıtlar hakkında ayrıntılı notlar aldığı, mimarî yapıların ve özellikle kalelerin eskiz ve planlarını çizdiği, fotoğraflar çektiği, stenografik günlükler tuttuğu ortaya çıkar. Daha sonra, artık çalışma odası ortamında, derlenen materyali işler, önemsizleri ayıklar, değerli bulduğunu öne çıkarır.

Böylece 1912–1913, 1915 ve 1916 yıllarında gerçekleştirdiği üç gezi için günlükler derler. Çeşitli eski eserler hakkında alınan ve yaklaşık 650 yapraktan oluşan notların büyük kısmı günlüklere dâhil edilir veya kısmen kullanılır. Gezileri sırasında Bulgar bilim adamı birçok arkeolojik, etnografik vs. materyal derler ve işler. Bunlar bugün bile bilimsel önemini yitirmemiştir, çünkü söz konusu eserlerin büyük kısmı artık yok edildiğinden veya zarar gördüğünden, Filov'un notları birincil belge ve kaynak özelliği taşır.

Filov ilk bilimsel gezisini 1912–1913 yılında Doğu Trakya ve Batı Makedonya'ya gerçekleştirir. Gezinin birinci evresi 22 Ekim–23 Kasım 1912 arasını ve genelde Doğu Trakya'yı –Kırklareli, Pınarhisar, Dimoteka– kapsar. İkinci evre biraz daha geniş bir coğrafyayı –Selanik, Vardar Yenicesi, Dedeağaç, Ilıcaköy, Makri, Kavala, Serez, İskece, Filipi, Gümülcine, Kalkış, Avrathisar, Doyuran, Ustrumca, sonra Edirne, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi, Silivri,

Çorlu, Vize, Pınarhisar, Kırklareli, Babaeski– içerir ve 12 Aralık 1912–26 Nisan 1913 arasında gerçekleştirilir.

Bilim adamının sadece eski eserleri tasvir etmediği, aynı zamanda elyazması, halı, silâh gibi taşınabilir materyalin Sofya'ya aktarılması için gerekli girişimlerde bulunduğu görülür. Geride kalan malzemenin korunması için önlemler alır, elde ettiği bulguları bilimsel açıdan değerlendirir, Bulgarların ele geçirdiği topraklarda birçok caminin Hıristiyan tapınağına dönüştürülmesi aşırılığına kararlıca karşı çıkar. Edirne Selimiye Camisi'nin korunması için Bulgar Genelkurmayı nezdinde girişimde bulunur, yazdığı raporda özellikle önemli belgeler içeren cami kütüphanesinin korunmasına dikkat edilmesi, askerın Edirne'ye girişi sırasında bunların yakılmasını veya yırtılmasını önlemek için tapınağın hemen kapatılmasını ve burada toplanan eşyaların yetkili kişilerce incelenmesine değin korunmasını önerir.

Gezisi sırasında Millî Eğitim Bakanlığı'na günümüze değin ne yazık ki hepsinin korunamadığı bir dizi rapor sunar ve buradan hareketle, üstlendiği görevi ne denli önemseddiği anlaşılır. Örneğın, 30 Ocak 1913 tarih ve 4 sayılı raporda değeri eski eserlerin, silâh ve diğeri nesnelerin özel kişilerin eline düştüğünü, bunların asker ve sivillerce ne denli hoyratça ve bilinçsizce derlendiğini belirtir ve korunması için Millî Eğitim Bakanlığı kanalıyla yerel valiliklere genelge yazılmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını ister. 13 Şubat 1913 tarih ve 9 sayılı raporda ise eski halıların önemi, kullanım biçimi ve korunması için ne gibi acil önlemlerin alınması gerektiğini vurgular: *Daha da kötüsü, kurumlarda bu değeri nesnelere sıradan örtü yerine kullanılıyor ve böylelikle çok yakında yıpranacaklar. Bir yerde çok eski bir halının nasıl birkaç kez kıvrıldığını ve ayaklarını ısıtması için bir ilçe başkanının yazı masasının altına konduğunu gördük. Başka durumlarda, serildikleri odalara çok büyük geldiğinden, halılar çeşitli yerden kıvrılıyor ve böylece yine*

bozuluyor. Bazı kançılıyalarda hatta üst üste ikişer halı serilmişti. İran halılarıyla döşeli kâtip odaları bile gördük ve bunların üzerine her gün yüze yakın çamurlu ayakkabı basıyor. Hiçbir yerde, Doğu'da halıların yaygınca kullanılması, insanların ayakkabı giyme ve giyinme tarzıyla doğrudan bağlantılı olduğu hesaba katılmıyor. Günümüz koşullarında hiçbir kançılıya bu şekilde döşenemez.

28 Mayıs 1915'te Filov yeni kurtarılan topraklarda eski eserleri araştırma ve inceleme amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı'na bir başvuruda bulunur, ancak Amerikalı arkeolog Th. Whittemore'a refakat ettiğinden hemen yola çıkamaz ve sonuçta gezisini 12 Temmuz–12 Ağustos arasında gerçekleştirir. Gezinin amacının, *o topraklarda bulunan daha önemli eski eserleri incelemenin yanı sıra gerekli gördüklerini Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne getirmek* olduğu belirtilir. Gezilen yerler arasında Batak, Devlen, Paşmaklı, Maden, Darıdere, İskeçe, Porto Lagos, Maronia, Gümölcine, Dedeâğaç ve Ferecik de bulunur. Gezinin sonunda Filov kısa bir rapor sunar ve neler yapılması yönünde öneriler sıralar.

1916 yazında Hareket Ordusu Genelkurmay Karargâhı Makedonya ve Moravya bölgesine kapsamlı bir bilimsel araştırma gezisi düzenler. Bu geziye genelde her alanın önde gelen öğretim üyeleri ve uzmanları katılır. Bunların arasına Filov da davet edilir. *Gücü ve bilgileri ölçüsünde her şeyi yapmaya hazır olduğunu* belirten bilgi ve akademisyen daveti kabul eder, çünkü *gezinin gelecekteki uluslararası görüşmelerde anavatanın çıkarlarının savunulması için son derece önemli olduğu* bilincini taşır. Gezinin nihaî amaçlarının belirlendiği protokolda Filov'un görevi, *Makedonya ve Kosovayı arkeolojik açıdan incelemek ve elde edilen eski eserlerin korunması için tedbirler önermek* şeklinde belirlenir. Makedonya'yı kapsayan gezi 12 Temmuz–13 Eylül 1916 arasında gerçekleştirir ve Demirkapı, Manastır, Ohri, Pirlepe, Kalkandelen, Priştine, Prizren, Üsküp, Kumanova gibi yerleri kapsar.

BOGDAN FİLOV'UN FOTOĞRAFLARI VE GİPSON ARŞİVİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, Filov, günlük tutmanın yanı sıra, yaklaşık 650 yaprağa çizim, şema, eskizler yapar, ayrıca gezdiği, gördüğü ve etkilendiği yerlerin fotoğrafını çeker.

Toplamda 252 adet olan, ancak burada bir kısmını kullanmayı uygun gördüğümüz fotoğrafların yazgısı son derece ilginçtir. Birkaç yıl öncesine değin bunların uğursuzca yitdiği sanılırken, Sofya'da Balkan Savaşları döneminden fotoğrafların satılmak üzere olduğunu duyan ve yurtdışında bir koleksiyona çıkarılabileceğinden kaygılanan ünlü Bulgar fotoğraf sanatçısı ve değerli dostum İvo Hacimişev, Amerikalı Neli ile Robert Gipson ailesinin değerli ve zamanında yaptığı parasal desteği ve katkısıyla cam negatif hâlindeki bu eşsiz materyali satın alır ve gerekli işlemlerden geçirmeye başlar. Tabii ki, ilk başlarda bunların Filov tarafından yapıldığı bilinmez, ancak günlüklerden yola çıkılarak fotoğrafları onun çektiği veya çektiği ortaya çıkar. Neli ve Robert Gipson'a, yakın dostluklarıyla övündüğüm Antonina Jelyazkova ve fotoğrafların bir kısmını burada günlükler eşliğinde kullanmama izin veren İvo Hacimişev'e teşekkürü bir borç bilirim.

Sonuç olarak, her günlük, yazarının iç dünyasını yalnızca dışa vurmanın yanı sıra, kaleme alındığı dönemin son derece önemli tanıklığına dönüşür. Bizim örneğimizde olduğu gibi, yetkin ve hırslı bir genç bilim adamının kaleminden çıkan günlüğün değeri kuşkusuz katlanır.

Çevirisini sunduğumuz günlüklerde* Filov'un genelde bilim adamı soğukkanlılığını, nesnel ve tarafsızca yaklaşımını yitirmediği, önyargılara ve bağnazlığa kapılmadığı, gördüğünü ve düşündüğünü açıkça kâğıda aktarmaktan kaçınmadığı, yeri geldiğinde Bulgar kurum ve yöneticilerini amansızca eleştirdiği ortaya çıkar. Son derece zor koşullarda yürüttüğü ve sürdürdüğü bilimsel gezi sırasında genç bilim adamının bazen kupkuru gar bekleme salo-

nunda veya açık ormanda sabahladığını, kolera veya başka salgın hastalıklarla burun buruna geldiğini, yağmur çamurda yılmadan kırsalı dolaştığını, düzenli beslenemediğini, uykusuzluk çektiğini, ateş içinde kıvrandığını görürüz, ancak hiçbir zaman heyecanını, hevesini ve coşkusunu yitirmez.

Bilim ve akademik kariyer olarak erişilebilecek en yüksek noktaya ulaşan, ne ki başbakan sıfatıyla ülkesinin İkinci Dünya Savaşı'nın çalkantılı ortamındaki siyasal yaptırımlarıyla bugün bile Bulgar toplumunda 'Yaşasın!' ile 'Kahrolsun!' uçlarında keskin tartışmaları tetikleyen Bogdan Filov'un Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda tuttuğu günlükler yabancı bir dile ilk olarak Türkçeye aktarılmaktadır. Trajik yazgılı bilim ve siyaset adamının günlüklerinde yer alan ayrıntı, beklenmedik değerlendirme ve bakış açısının özellikle Balkan Savaşları üzerinde çalışan tarihçilerimize, ayrıca Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki dinî ve sivil anıtlarıyla ilgilenen sanat tarihçilerimize ve geniş okur kitlesine önemli ipuçları ve bilgiler sunacağı umuduyla...

Doç. Dr. Hüseyin Mevsim

Ağustos 2009, Ankara

* Filov, Bogdan. *Pituvaniya iz Trakiya, Rodopite i Makedoniya, 1912–1916*, (sıstavitel Petir Petrov), Universitetsko izdatelstvo "Sveti Kliment Ohridski", 1993, Sofya.

BOGDAN FİLOV'UN TRAKYA
VE MAKEDONYA GÜNLÜKLERİ

Milli Eğitim Bakanlığı

3132 Sayılı Karar

I. Arkeoloji ve etnografya açısından eski eserleri araştırmak, tasnif etmek ve derlemek amacıyla, yolluklu-yevmiyeli olarak Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. Bogdan Filov Makedonya ve Edirne Trakya'sında, aynı kurumda öğretmenlik yapan Rafael Popov° da sadece bir aylığına Edirne Trakya'sında görevlendirilmektedir.

II. Aynı görevle, şimdi 7. Rila Kolordusu Karargâhı'nda hizmette bulunan öğretim üyeleri Yordan İvanov^{**} ile Anastas İşirkov^{***}, yolluksuz-yevmiyesiz Makedonya bölgesine görevlendirilmektedir.

III. Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. Bogdan Filov, işbu kararın yerine getirilmesi ve görevin toplu yönetimiyle yükümlü kılınmaktadır.

Sofya, 17 Ekim 1912.

Bakan: İv. Peev.

* Rafael Popov (1876–1940) – Sofya Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin Prehistorya bölümü düzenleyicisi.

** Yordan İvanov (1872–1947) – Prof. Dr., ünlü bir Bulgar dilbilimci ve tarihçi.

*** Anastas İşirkov (1868–1937) – Prof. Dr., Bulgaristan'da coğrafya biliminin temellerini oluşturan, Sofya Üniversitesi rektörlüğü de yapmış bir bilim adamı.

TRAKYA GÜNLÜĞÜ,
22 EKİM-23 KASIM 1912

22 EKİM 1912, PAZARTESİ

Sofya

R. Popov ve D. Popov² ile gara gittik. Saat 10'a doğru hareket edecektik, ancak bu sabah tren iki saat daha erken gitmiş.

23 EKİM, SALI

Stara Zagora [Eski Zağra]

Akşam saat 8'de buraya geldik³. Burada St[efan] Kostov⁴, El[in] Pelin⁵ vb. buldum, ancak karargâh artık Kızılağaç'a [Elhovo] gitmişti.

24 EKİM, ÇARŞAMBA

Eski Zağra

Yordan Popgeorgiev⁶ ile karşılaştık, o da bizimki gibi bilimsel bir gezi düzenlenmesi için girişimlerde bulunmuş.

- 2 Dimitır Popov (Papazoglu) (?-?) – Sofya Ulusal Arkeoloji Müzesi görevlisi.
- 3 20 Eylül 1912'de Bulgar Başkomutanlık Karargâh'ı Eski Zağra'ya taşınır, 5 Ekim'de de Çar Ferdinand Azize Meryem Ana Katedrali'nde Balkan Savaşı'nı ilân eden manifestosunu okur. (ç. n.)
- 4 Stefan L. Kostov (1879–1939) – Sofya Ulusal Etnografya Müzesi derlemecisi, aynı zamanda çok ünlü bir komedyo yazarı.
- 5 Elin Pelin (1877–1949) – Ünlü bir Bulgar yazar, öykücü.
- 6 Yordan Popgeorgiev (1869–1921) – Bulgar tarihçi, arkeolog ve halkbilimci, Ulusal Etnografya Müzesi müdürü (1910–1911).

25 EKİM, PERŞEMBE

Akşam saat 9'da, 5 saat gecikmeyle Yambol'a [Yanbolu] hareket ettik.

26 EKİM, CUMA

Yanbolu

Gece yarısı saat 1'de Yanbolu'ya geldik ve gardaki restoranın masalarında yattık. Çarın⁷ treni de gardaydı. Sabah Dobroviç'in⁸ yanına gittim ve o da otomobille Kızılağaç'a götürülmemiz için talimat verdi. Çar, görevimizle ilgili olurlarını vermiş, öyle ki, herhangi bir engelle karşılaşmayacaktık. Kızılağaç'a öğle saat 1:30 gibi vardık. Çamur deryasına dönüşmüş yol üzerinde az kalsın bir hendeğe yuvarlanacaktık. Burada Mitko Yankolov'u, Gogo Sırmaciev'i, Danev'in oğullarını ve süvari bölüğüne emir eri olarak kaydolun gönüllü gençleri gördüm. Ayrıca, İvan Penkov'u da gördüm, onunla otelde aynı odada kalıyoruz. Karargâh'tan üçümüz (ben, D. Popov ve R. Popov) için yolculuk tezkeresi aldım ve Eski Zağra'da Sansür Şubesi'nde görevli St. Kostov ile El. Pelin'in yanımıza alınmasını sağladım. Gece, Edirne'deki projektörlerin ışığı görünüyor ve top atışları duyuluyordu.

27 EKİM, CUMARTESİ

Kızılağaç'tan sabah 8'de, Penkov'un, yaklaşık 120 öküz arabasından oluşan mühimmat katarıyla hareket ettik. Araplı [Çernozem] ve Çitalovo'dan [Razdel] geçerek Golyam Derwent [Büyük Derbent] yakınlarına vardık, burada ormanda sabahladık. Gece,

7 Çar Ferdinand (1861–1948) – Bulgaristan prensi (1887–1908) ve bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı (1908–1918). Batı literatüründe Ferdinand von Sachsen-Coburg-Gotha olarak geçer.

8 Straşimir Dobroviç – Çar Ferdinand'ın kançılırları şefi.

bir gönüllünün silâhından çıkan ateşle küçük bir panik yaşadık. Zamanın çoğunu yaktığımız ateş etrafında geçirdik. Biraz yağmur yağdı. Yol çok kötü durumda. Çarın Lozengrad'a [Kırklareli] doğru geçmesi bekleniyordu, ama bugün geçmedi.

28 EKİM, PAZAR

Büyük Derbent'e ulaştık, burada kahvaltı yaptık ve Türk sınırını geçtik. Yükseltilerden, topçumuzun ateşe tuttuğu Edirne'nin Selimiye Camisi görünüyordu. İlk köy, sadece birkaç terk edilmiş Türk evinden oluşan Çalidere'ydi [Çallidere], burada sadece köpekler görünüyordu. Büyüklü'ye [Büyüköğünlü/Büyünlü] devam ettik. Yol üzerinde 5–6 höyük gördük. Büyünlü'de yaklaşık 40 hane yaşıyor, bunların hepsi Bulgar. Köylüler horaya tutunmuştu ve köyde, içine giremediğimiz güzel bir kilise vardı. Oradan, yaklaşık 40 haneli bir Bulgar köyü olan Lahna Paşaköy'e [Lalapaşa] geçtik. Burada geceledik. Gün boyunca Edirne'den top sesleri duyuluyordu.

29 EKİM, PAZARTESİ

Sabah saat 6'da yola çıktık. Önce, yaklaşık 80 haneli büyük bir Bulgar köyü olan Taşlı Müsellim'i geçtik. Oradan Demirceli [Domurcalı], Seleköy [Sülecik] ve Seymen [Taşlısekban] üzerinden Selioğlu'na [Süloğlu] ulaştık, burada mevkileri inceledik, hâlen yarı gömülü Türkler ve dokuz öldürülmüş at vardı. Burada yaşamını yitiren Bulgar subay ve askerlerin mezarlarını da gördük. Yağmur yağmaya başladı ve yol iyice çamura bulandı. Ancak saat 6:30 gibi, iyice karanlıkta, korkunç bir çamur deryası içinde bir Rum köyü olan Gerdeli'ye ulaştık ve köydeki evlerden birinde geceledik. Ateş yakarak kendimize çay yaptık ve hoşça bir akşam geçirdik.

30 EKİM, SALI

Kötü yoldan dolayı bugün büyük Bulgar köyü Yenice'ye [İnce] ancak varabildik, burada bir evde kaldık. Gece, Edirne'den top sesleri çok güçlü geliyordu.

31 EKİM, ÇARŞAMBA

Saat 6'da, Kavaklı [Kavaklı] üzerinden Kırklareli'ne yola çıktık. Son 9 km'yi şosedan yaya yürüdük. Hâlâ gömülmemiş iki Türk askeri gördük. Yol üzerinde terk edilmiş birkaç Türk sandığı vardı, bunlardan biri şarapnel doluydu. Seyyar bir demirci dükkânı da vardı. Kırklareli'ne öğlen saat 2'de vardık. Otelde bir odaya yerleştik, ekmeği ise askerler gibi levazım idaresinden istememiz gerekti, çünkü fırınlar sivillere ekmeği satmıyor. Karargâh ancak birkaç gün önce buraya gelebilmiş. Kentte büyük bir hareketlilik göze çarpıyor.

1 KASIM, PERŞEMBE

Bugün Kostov ile Elin Pelin geldiler, Kızılağaç'tan beri yaya yürümüşler. Goço Geşev de geldi. Yemek konusunda büyük sıkıntı çekiyoruz. Genelkurmay'a iki dilekçe yazdım. Birinde, İşirkov ve Yor[dan] İvanov'un serbest bırakılarak Makedonya'ya gitmelerine yardımcı olunmasını, ötekinde ise Edirne'deki Sultan Selim Camisi ve kütüphanesinin korunması için önlemler alınmasını arz ettim. Albay Nerezov⁹ her iki isteği de yerine getireceğine dair söz verdi. Saat 7'de otomobille Çar geldi, ancak halka daha önceden haber verilmediğinden karşılamaya belediye başkanı Konstantin Tırnovaliev öncülüğünde çok az insan çıktı. Törenler düzenlendi.

9 Stefan Nerezov (1867–1925) – Bulgar komutan, piyade generali.

Hareket Ordusu Sayın Genelkurmay Başkanı'na
Sayın Generalim,

Edirne'nin yakında ele geçeceğini göz önünde bulundurarak, İslâm mimarisinin en önemli anıtları arasında yer alan Sultan Selim Camisi'nin korunması için gereken her şeyin yapılması için emirlerinizi rica ederim. Çok önemli belgeler içeren cami kütüphanesinin korunmasına özellikle dikkat edilmesi gerekir. Askerimizin Edirne'ye girişi sırasında bunların her kim tarafından olursa olsun yakılmaması veya yırtılmaması için caminin ve ona ait yapıların hemen kapatılması ve burada toplanan eşyaların yetkili kişilerce incelenmesine kadar korunması en doğrusu olacaktır.

Kırklareli, 1 Kasım 1912

Saygılarımla,

Dr. Bogdan Filov, Ulusal Müze Müdürü.

2 KASIM, CUMA

Ev aramaya çıktık, ama bulamadık, çünkü her yer dolmuş. Öğleden sonra bir Türk evinden 7 adet elyazması kitap ve birkaç portre aldık. Eski kışlada ele geçirilen 72 adet Türk topuna bakmaya gittik.

3 KASIM, CUMARTESİ

Papazı ve bazı vatandaşları bulduk ve onlara kentteki eski eserleri sorduk. Ekzarh Yosif'in¹⁰ bir zamanlar yaşamış olduğu evin de burada bulunduğu ortaya çıktı. Kostov, 1862 yılına doğru kurulmuş olan ilk Bulgar okuluyla ilgili bilgi topladı. Öğleden sonra Tırnovaliev'in tavandan aydınlatmalı evine gittik. Onun yaşlı bir akrabasını eski halk giysileriyle fotoğrafa çektik. Sonra aynı mahallede bulunan Aziz Atanas Kilisesi'ni ziyaret ettik.

4 KASIM, PAZAR

Öğleden önce, ayin düzenlenen Bulgar kilisesine gittik. Sonra Mateev bizi Ekzarh Yosif'in [Antim] yaşadığı ve kendisinin 1873 yılında onardığı eve götürdü. Ekzarhın aynı bu evde dünyaya geldiği anlatılıyor. Kalmış olduğu odanın düzeni şimdi değişmiş. Ev sahibesiyle (Rum yanlısı bir kadın, ekzarhın yeğeni Atanas'ın karısı) odayı ekzarhın zamanında olduğu gibi düzenlemesi için konuştuk ve o, bunu yapacağına dair söz verdi. Evde ilginç eski portreler gördük, bunların birinde ekzarhın annesi çizilmişti, ayrıca İstanbul Konferansı¹¹ ve Kilise Toplantısı'ndan¹² fotoğraflar vardı. Ekzarha Vidin'de hediye edilen ve üzerinde kumaşla "Yosif [Antim], birinci Bulgar ekzarhı, 1872" yazısı olan iki halıyı da gördük, ayrıca kırmızıya boyalı bir cam bardak, Bulgar arması ve "Svobodna Bılgaria" [Hür Bulgaristan] yazısı da dikkatimizi çekti.

10 Ekzarh Yosif – Burada Bogdan Filov yanılmaktadır. İlginçtir ki, bu yanlış, günlüğü derleyen ve yayımlayan tarihçi Prof. Dr. Petir Petrov'un da gözünden kaçmıştır. Adı geçen Ekzarh Yosif (1840–1915) ikinci Bulgar ekzarhı olup Kalofer kasabasında dünyaya gelmiştir. Kırklareli, birinci Bulgar Ekzarhı Antim I'nin (1816–1888) doğduğu yerdir.

11 İstanbul Konferansı – Balkanlarda Osmanlı Devleti–Sırbistan–Karadağ anlaşmazlıklarına bir çözüm bulmak için İstanbul'da toplanan konferans (23 Aralık 1876–20 Ocak 1877).

12 Kilise Toplantısı – Bulgar Ekzarhlığı'nın tüzüğünü kabul etmek için 23 Şubat 1871'de İstanbul'da düzenlenen toplantı.

5 KASIM, PAZARTESİ

Gacanov¹³ ile yine Tirnovaliev'e (Kiro T. Tirnovaliev) gittik. Gacanov bize Sultan Abdülmecit'in bir fermanını çevirdi. (...)

Öğleden sonra, ekzarhın kalmış olduğu odaya konuk yerleştirilmemesi için Komutanlıktan karar çıkarttık.

6 KASIM, SALI

Bugün kalacak yer aradık, büyük güçle Yukarı Mahalle'de iki Rum evinde birer oda bulabildik ve taşındık. Ben bunların birinde yalnız kalıyorum. Vize'ye gitmek istiyoruz, ancak başibozuklardan dolayı yolun tehlikeli olduğu söyleniyor. Özellikle güneyde, Rodosto [Tekirdağ] ve Çorlu'ya doğru salgın hastalıkların, hattâ koleranın baş gösterdiği konuşuluyor. Bu, işimizi çok engelliyor. Dün kahvehanede eski Yunan konsolosundan Kırklareli'nin Bizans çağında Karpodaimon adını taşıdığını öğrendik.

Saat 11'de Sofya'dan gazeteci Penyo Daskalov¹⁴ ve Mateev ile birlikte Bilgariya [Bulgaristan] hattına ve yakındaki Raklitsa [Eriklice] köyüne gittik. Köyde bir antik mezar ve birkaç kilise bulduk, dolayısıyla köyün epeyce eski olduğu anlaşılıyor. Mezar, yuvarlak ve yaklaşık aşağıda belirtilen ölçülerde: Girişi 1 m genişliğinde ve 2 m uzunluğunda, çapı 3,50 m, içi 3,50 m kadar yüksek. Tabaka tabaka yerleştirilmiş yontma taştan yapılmış ve her tabaka bir alttakinden biraz daha dışa çıkıyor. Taşlar sadece iç tarafta ve dış yüzeyde düzgün bir şekilde yontulmuş. Mezar, Bilgariya hattının kuzeydoğusunda bulunuyor, ama yaklaşık 20 yıl önce, hat yapılıırken kazılan bir höyükteymiş. Eriklice köyü yaklaşık 60 haneden oluşuyor, köyün yarısını Türkler ateşe vermiş. Aziz İliya Kilisesi

13 Dimitir Gacanov (1858-?) – Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji hocası.

14 Petir N. Daskalov (1870-1935) – Sofya'da yayımlanan günlük Akşam Postası (*Veçerna pošta*) muhabiri. (Daha ayrıntılı bkz: Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Bursa*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.)

6 Kasım 1912. Kırklareli Eriklice köyündeki mezar.

de yakılmış. Daha önceleri üç kilise daha varmış: Yıkılmış olan Aziz Konstantin (önünde şimdi okul bulunuyor, sadece sunak apsisi okul avlusunun içinde korunmuş); Azize Petka (ayazma) ve Azize Efotida. Aziz İliya'nın üst kısmındaki bağlarda çok kiremit çıkıyormuş. Köylüler eski kentin burada bulunduğunu ve bu yerin Kırkkilise adını taşıdığını, ama Kırcaaliler zamanında yıkıldığını söylüyorlar.

8 KASIM, PERŞEMBE

Bugün öğleden önce Çar Ferdinand Rum kilisesine gitti. Öğleden sonra Pınarhisar şosesinin 4. kilometresindeki Bababunar'a [Pınar? Aşağıpınar?] gittik. Orada, büyük olasılıkla çeşme veya başka bir havuza ait eski duvar kalıntıları görünüyor. Yolda çok